

Egy régió metamorfózisának krónikája: a táj és az identitás összefonódása a cseh határvidéken

Eagle Glassheim: Očista československého pohraničí. Migrace, životní prostředí a zdraví v bývalých Sudetech. [A csehszlovák határvidék megtisztítása. Migráció, természeti környezet és egészség az egykori Szudéta-vidéken.]

Academia, Praha, 2019. 406 oldal.

A „Szudéta-kérdés” napjainkig érzékeny témának számít Csehországban. Látszólag ugyan a cseh történelem egy lezárt fejezetéről van szó, ám a régió német lakosságának II. világháború utáni elűzése és kitelepítése, illetve több tízezer fő meggyilkolása, az egész folyamat jogszerűsége/jogszerűtlensége, továbbá annak következményei, vagyis az úgynevezett Beneš-dekrétumok ügye makacsul visszatérő motívumként tűnik fel a cseh nyilvánosságban. Néha még a napi politikát is képes befolyásolni – mint alig tíz éve, a 2013-as elnökválasztási kampányban, amikor az egyik esélyes jelölt, Karel Schwarzenberg „meggondolatlanul” bírálta a dekrétumokat, amivel hozzájárult riválisa, Miloš Zeman győzelméhez.¹ A „Szudéta-kérdés” terhes öröksége azonban nemcsak a történelem egyik „csontváza-ként” kísért, hanem jóval több síkon és módon fejt ki hatását a cseh (és a német) társadalomra. Azon túl, hogy rendszeresen megjelenik a cseh történeti tudatot illető vitákban, egyaránt érinti az egykori Szudéta-vidék² mai lakosait és az onnan elűzöttek leszármazottait. A múltbéli eseményekre ugyanis rárakódtak annak az átalakulásnak a rétegei is, amelyen a régió 1945 után ment keresztül – anyagi (materiális), szociálpszichológiai és egészségügyi szempontból.

A változások következményeivel még ma is sokan kényszerülnek együtt élni és foglalkozni, ahogy az időnként a cseh médiából is kiderül. A közszolgálati rádió például 2016-ban érdekes összeállítást közölt a honlapján, amelynek bevezető szövegében az áll:

„A határvidék máig más, mint az ország maradéka. A volt Szudéta-vidék kirajzoló-dik Csehország térképén, hasonlóan, mint ahogy a német statisztikákból továbbra is

¹ A Beneš-dekrétum miatt bukott Schwarzenberg. *Index.hu* 2013. január 28. https://index.hu/kulfold/2013/01/28/a_benes-dekretum_miatt_bukott_schwarzenberg/ – utolsó letöltés: 2023. február 16.

² Szudéta-vidék (csehül: *Sudety*, németül: *Sudetenland*) alatt Csehszlovákia 1918-as létrejötte után az egykori Cseh Királyság német többségű határvidékét szokták érteni, a dél-morvaországi Nikolsburgtól (Mikulov) a nyugat-csehországi Karlsbadon (Karlovy Vary) és az észak-csehországi Reichenbergen (Liberec) át egészen a sziléziai Troppauig (Opava).

látható az ország nyugat–keleti megosztottsága, és a várható élettartam is igazodik a vasfüggönyhöz.”³

A honlapon több térkép is szemlélteti az egykori népességmozgások jelenleg is észlelhető nyomait, amelyek alapján a háború után betelepült szlovákok aránya, az alacsonyabb népsűrűség, a választási eredmények, az alacsonyabb iskolai végzettség vagy az érezhetően magasabb munkanélküliség mind a régió zaklatott múltjáról tanúskodnak.⁴

Az 1989 végi „bársonyos forradalom” után a cseh történettudomány, valamint a társadalomtudományok művelői, illetve különféle aktivisták nagy lendülettel fogtak hozzá a szocialista Csehszlovákiában részben tabunak számító és inkább került – de mindenképpen ideologikusan kezelt – kérdéskör kutatásához. A müncheni döntés és körülményeinek feldolgozásán túl⁵ már az 1990-es években megjelent több fontos munka (például Tomáš Staněk monográfiája a németek kitelepítéséről⁶), melyeket további kiadványok, valamint a témák és megközelítések dinamikus bővülése követett. Itt említendőek például az Adrian von Arburg és Tomáš Staněk által szerkesztett dokumentumgyűjtemények,⁷ Václav Houžvička áttekintő kötete,⁸ Matěj Spurný írásai a szudéta-vidéki kisebbségi kérdésről, illetve Most városáról,⁹ Sandra Kreisslová és Václav Jaroš tanulmánya a Karlovy Vary-i kerület lakóinak történeti tudatáról, illetve Kreisslová írása a németek kitelepítéséről a cseh kollektív emlékezetben.¹⁰ De említhetjük a cseh Nemzeti emlékezet archívumát,¹¹ több dokumentumfilmet¹² vagy az olyan építészeti munkákat, mint a Liberec központjának változásait bemutató könyv vonatkozó részeit.¹³ Meg kell említeni az Antikomplex nevű civil szervezet működését is, a hozzá kötődők íásaival, kiállításaival és ismeretbővítő tevékenységével.¹⁴ Mindezeket természetesen élénk szakmai és közéleti viták kísérték Csehországban és cseh–német viszonylatban egyaránt.

A téma a cseh populáris kultúrában sem számít ritkaságnak. Noha már a rendszerváltozás előtt is felbukkant a Szudéta-vidék mint sajátos helyszín

³ Boček–Cibulka 2016; <https://interaktivni.rozhlas.cz/sudety/> – utolsó letöltés: 2023. február 16. (A szerző fordítása.)

⁴ Ehhez olyan szociális problémákat tükröző mutatók is társulnak, mint a végrehajtások magas aránya.

⁵ Lásd például: Čelovský 1999; Tesař 2000; Beneš–Kural (eds) 2002.

⁶ Staněk 1991.

⁷ Közülük az első: von Arburg–Staněk (eds) 2010.

⁸ Houžvička 2005.

⁹ Spurný 2011, 2016, 2019.

¹⁰ Kreisslová–Jaroš 2017: 67–83; Kreisslová 2016: 284–295.

¹¹ Paměť národa: <https://www.pametnaroda.cz/cs> – utolsó letöltés: 2023. február 16.

¹² Lásd például: <https://www.csfd.cz/film/1257229-postoloprty-1945-ceska-odplata/prehled/> <https://www.csfd.cz/film/545792-krvava-leta/prehled/> – utolsó letöltés: 2023. február 16.

¹³ Umlauf (ed.) 2011.

¹⁴ <https://antikomplex.cz/cs/> – utolsó letöltés: 2023. február 16. A kezdeményezésről és „Az elűnt Szudéta-vidék” (*Zmizelá Sudety*) nevű projektről Glassheim is említést tesz (261–263).

– például Bohumil Hrabal *Ófelsége pincére voltam* című 1971-es regényében vagy Vladimír Páral *Radost až do rána* című, szintén a hetvenes években megjelent munkájában –, 1989 óta egyre több szépirodalmi műben fordul elő. Morálisan és részben környezeti szempontból is lepusztult, nyomasztó kulisszaként jelenik meg például Jan Pelc emigrációban kiadott, *A bude hůř* című regényében, valamint Jaroslav Rudiš *Alois Nebel* című képregény-trilógiájában és animációs filmjében, Josef Urban *Habermannův mlýn* című könyvében pedig még hangsúlyosabb szerepet kap a helyszín. Mivel az említett regények közül több alapján filmet is forgattak, így egyre szélesebb rétegek találkozhatnak a jelenséggel.

Eagle Glassheim angol nyelven 2016-ben megjelent könyve¹⁵ tehát nemcsak aktuális kérdéskört érint, hanem szervesen illeszkedik a cseh kutatók és aktivisták, illetve művészek újabb nemzedékeinek munkásságába is. A kanadai University of British Columbián dolgozó amerikai történész már több korábbi írásában is foglalkozott a Szudéta-vidékkel. A 2000-es évek közepén izgalmas tanulmányokat publikált az észak-cseh határvidék legújabb kori történetének egy-egy különleges témájáról,¹⁶ jelen monográfiába pedig ezeket a korábbi írásait is bedolgozta. Az eredmény egy hat fejezetből álló, egyszerre sokrétű és gondolatébresztő, valamint kompakt és összeszedett munka lett.

A bevezető után az első fejezet (*Csehek, németek és a határvidék 1945 előtt*) bemutatja a Csehország határai mentén végighúzódó, rendkívül változatos Szudéta-vidéket, valamint a német és cseh lakosság együttélésének történetét, egészen a németek kitelepítéséig. A fókusz elsősorban a két nacionalizmus rivalizálásának 19. századi kialakulására, a dominanciáért vívott harc 20. századi fokozódására, majd a viszony II. világháború alatti végzetes elfajulására irányul, de a szerző foglalkozik a régió német reprezentációjának létrejöttével is. Noha a térségben már az államszocializmus előtt is komoly hagyományokkal rendelkezett az ipari termelés, az – idealizált – összképet mégis inkább a szegény hegyvidékek, a kisebb-nagyobb falvak, festői kisvárosok és fürdők határozták meg, ahol a német többségű lakosság szinte harmóniában élt a természettel.

A második fejezet (*A határvidék megtisztítása*) már az 1945 utáni eseményekre koncentrálna. A szerző a „megtisztítás” és a „likvidáció”, illetve a történelmi igazságtétel 1945-ben felelevenített retorikájának és a németek elleni erőszaknak a kapcsolatát vizsgálja. Glassheim kitér a pogromokat idéző németellenes atrocitásokra (például a „brünni halálmenetre” és az Ústí nad Labem-i [Aussig] vérengzésre: 74–85), majd felvázolja az úgynevezett vad kitelepítést (vagyis a német lakosság egy részének 1945 tavaszától kora őszeig tartó elűzését), valamint a hatóságok által megszervezett – és döntően az 1940-es évek végéig lebonyolított – kitelepítést („transzfert”), melynek során durván 2,5–3,2 millió ember¹⁷ veszítette el szülőföldjét és majdnem minden tulajdonát, több tízezer pedig az életüket is.

¹⁵ Glassheim 2016.

¹⁶ Lásd például: Glassheim 2006, 2007.

¹⁷ A pontos adatokat illetően „természetesen” itt is komoly számháború dúl, kivált a cseh és a német történészek között. Megállapításukat ugyanis több tényező is nehezíti, többek közt az,

A következő fejezet (*A kitelepített lakosok és az egészség a háború utáni Németországban*) helyszíne Csehszlovákiából Németország megszállási övezeteibe, a kitelepítettek új otthonába kerül át. A szerző árnyalja az elűzött németek sikeres németországi integrációjának domináns narratíváját, és bemutatja egyrészt a tranzit- és menekülttáborok problémáit – a járványokat és éhínséget –, másrészt az áttelepítettek fogadtatását és a későbbi lelki problémáikat. A közelmúlt és a jelen menekültválságainak tükrében különösen megrázó, ahogy feltárul a lakóhelyükről kényszerűen távozó emberek kiszolgáltatottsága és a feléjük irányuló érzelmek változása: a kezdeti együttérzéstől a gyanakvason át az idegenkedésig, sőt ellenségességig.

A negyedik fejezet (*Az új határ*) az 1945 utáni szudéta-vidéki cseh (szlovák) „honfoglalás” elemzésétől a régió tervszerű átalakításának, különösen pedig a szocialista iparosítás nem kívánt mellékhatásainak ismertetéséig terjed. Az első fejezetben bemutatott kultúrtáj ekkor alakult át ellentmondásos régióvá a csehszlovák nehézipar egyik fellegrájaként. Glassheim felidézi, hogy a határvidék a II. világháborút követően előbb egyfajta „vadnyugattá”, kalandorok és szerencselovagok („aranyásók”) terepévé vált, majd pedig egy utópikus kísérleti laboratóriumává, ahol – az etnikai közeg radikális megváltoztatása után – a társadalmi és környezeti viszonyok hasonlóan mélyreható átalakítása került a középpontba. A németek kitelepítésével jórészt elnéptelenedett régió újjászervezése kapcsán bemutatja a korabeli propaganda által sulykolt diskurzust is: ahogy a kizsákmányoló, kaotikus kapitalizmus helyébe a tervszerű, jól szervezett szocialista berendezkedés lépett (153). A Szudéta-vidék egyes, iparilag fejlettebb részei – főképp Észak- és Északnyugat-Csehország (de Észak-Morvaország és Szilézia is) – így az „államszocialista modernizáció laboratóriumává és modelljévé” váltak, ahol a materialista szemlélet a termelékenységet tette meg a legfőbb prioritássá (134). A természeti környezet és az „emberi erőforrások” kizsigelése mindeközben olyan járulékos veszteségként jelentkezett, amellyel az 1989-es politikai fordulat előtt a hatalom csak kismértékben és átmenetileg volt hajlandó foglalkozni. Ugyanakkor Glassheim arra is rámutat, hogy a természetrombolás nem a kommunizmussal kezdődött (180–182), de az 1948 utáni négy évtizedben látványos volt az „előrelépés” ezen a területen.

A város, amelyet áthelyeztek című fejezet egyfajta esettanulmányként az észak-cseh Most (Brüx) példáján keresztül szemlélteti a fentiekben érintett politikai, társadalmi, gazdasági folyamatokat és jelenségeket. A korábban is jelentős német településből ugyanis már a 20. század elejére „a szén városa” lett – egyébként meglehetősen kilógva a Heimat-mozgalom romantikus tájképéből (185) –, majd 1945 után először német lakosságának többségét, később pedig középkori városrészeit és ezzel eredeti jellegét is teljesen elveszítette. Mint ahogy Most újkori

hogy a háború végén meglehetősen kaotikus állapotok uralkodtak a mai Csehország területén, ahol az őshonos németek mellett a Német Birodalomból beköltözöttek, a front elől elmenekültek és katonák tömegei is egyaránt megtalálhatók voltak. Beneš–Kural (eds) 2002: 198–200; Lemberg–Franzen é. n.: 177–194.

gazdagságát, átváltozását is a szénnek köszönhette: az egyre közelebb kerülő külszíni fejtés az 1960-as évektől kezdte elnyelni az óvárost, lakosait pedig több hullámban odébb, az újonnan kiépülő „szocialista” városba költöztették. Noha Glassheim azt is bemutatja, hogy a helyiek között is voltak, akik ragaszkodtak a régi Mosthoz, a lakosok többsége azonban nem bánta, hogy új, korszerűbb lakhatáshoz juthat a város áthelyezésével (194–195). A régi Most helyén így ma már részben rekultivált táj terül el egy hatalmas bányatóval, épített környezetéből pedig gyakorlatilag csak a legnagyobb, késő gótikus templom maradt meg, amelyet 1975-ben síneken toltak több mint 800 méterrel arrébb. A templom áthelyezése a szocializmus mérnöki csodájának számított, míg az új Most tömbházai, tágas utakkal szegélyezett lakótelepei és üzemei a kommunista hatalom által épített modern „észak-cseh identitás” jelképeivé váltak (185–186).

Az utolsó fejezetben (*Elnéptelenedett tájak*) Glassheim főképp a tájra és az emlékezetre koncentrál. A régi Most helyén húzódó pusztaság, valamint a kiürült határvidéki falvak és tönkretett természet kapcsán újra megjelenik a könyvben a cseh antikommunista ellenzék – a Charta 77 és például Petr Příhoda vagy Václav Havel – radikálisan eltérő véleménye az egész szudéta-vidéki kérdéskörrel. Számos ellenzéki (és bátrabb vagy csak kétségbeesett újságíró és szakember) ugyanis kritikusan tematizálta a németek kitelepítését, ami akkoriban merész lépésnek számított, a természet egyre riasztóbb mértékű pusztítását – ami különösen látványosan nyilvánult meg az Érchegység erdőinek haldoklásában vagy az északnyugati iparvárosokat rendszeresen beborító szmogfelhő formájában –, a régió lakosságát érintő szociális és egészségügyi problémákat. A határvidék hanyatlását, anyagi, szellemi, illetve morális válságát egyszerre vezették vissza a háború utáni demográfiai beavatkozásokra (a ki- és betelepítésre), valamint a nehézipar erőltetett, a következményekkel alig számoló fejlesztésére (221–245). Mindehhez társultak az elűzöttek és leszámazottaik szervezeteinek bírálatai, amelyek elborzadva reagáltak az „új gazdák” gyakran valóban katasztrofális tevékenységére (210–215).

A *Megosztott nosztalgia* címet viselő utószóban az amerikai történész saját gyermekkori (észak-dakotai) élményei fonódnak össze a Szudéta-vidék revitalizációjának, a traumák feldolgozásának, az otthonosságnak és a nosztalgia működésének a kérdéseivel. Az amerikai és a közép-európai, a személyes és a kollektív tapasztalatok találkozása így azt bizonyítja, hogy egyetemes jelenségről van szó, amely ilyen vagy olyan formában és mértékben, de mindenkit érint. A kötetet végül bőséges jegyzetanyag és bibliográfia egészíti ki.

Ahogy talán már a fenti ismertetésből is látszik, Eagle Glassheim könyve nem korlátozódik a cseh–német viszony, a II. világháború utáni népességmozgások vagy a Szudéta-vidék féloldalas modernizációjának leírására. Azzal, hogy ezeket a részkérdéseket együtt mutatja be, és az egész témára a maga komplexitásában tekint, a Szudéta-vidék problematikáját magasabb szintre emeli. Bár

munkájának egyik cseh recenzense¹⁸ joggal jegyezte meg, hogy a szerző elsősorban Észak-Csehországra koncentrált, és csak keveset tudunk meg a Szudéta-vidék más, az északi iparvidékektől meglehetősen eltérő részeiről (például Észak-Morvaországról vagy a dél-cseh tájakról), ez a korlát valószínűleg hozzájárult a fókusz megtartásához és a könyv „kompaktságához”. A szerző által elénk tárt összefüggésekből ugyanis egyszerre rengeteg jelenség bontakozik ki, de a lényeg mégsem veszik el az adatok és további rész kérdések kétségkívül bővíthető halmazában. A könyvből – a már említetteken túl – így annál élesebben rajzolódik ki az emberi identitást meghatározó „gyökerek” jelentősége (és az elvesztésükkel járó traumák súlya), a bizonyos hely(ek)hez való kötődés mindenki számára ismerős érzése, a „szülőföld” és a „haza” jelentései vagy a táj és az ember sajátos kapcsolata. A szerző jól érzékelteti, hogyan „működik” az adott régióhoz fűződő identitás, hogyan válik a táj az ott élő emberek személyiségének a részévé és a közösségek otthonává. A legjobban ezt talán azok a traumák bizonyítják, amelyeket e kötelek erőszakos szétszakítása váltott ki, és amelyek még évtizedekkel később is fájhatnak (jobb esetben pedig nosztalgiaként állandósulhatnak).

Látványosan jelenik meg az a kontraszt is, amely a szudétanémet elűzöttek, illetve leszármazottaik, valamint az új cseh (szlovák stb.) telepesek identitása között mutatható ki. Az elvesztett szülőföld („elvesztett paradicsom”) utáni sóvárgás és keserűséggel vegyes nosztalgia, a múlt idealizálása – ami főképp a kitelepítettek egyesületeire volt jellemző – markánsan elütött a csehszlovák hatóságok és a média 1945 utáni hivatalos diskurzusától, valamint az emlékezet szigorú szabályozása és ellenőrzése által meghatározott reprezentációktól. Ez már közvetlenül a háború után megnyilvánult a régió újrafogalmazása során. A cseh közbeszédben a németektől „megtisztított” cseh határvidéket olyan térségként állították be, amely valójában mindig is cseh volt, az új telepesek otthonosságát pedig a modernizáció és egy új, jobb világ építésének programja volt hivatva megalapozni és legitimálni. Ezt a radikális váltást sugallta a Szudéta-vidék egykori központjában, Liberecben (Reichenberg) 1946-ban megrendezett kiállítás címe is: „Építjük a felszabadított vidékeket” (146–153), leszámolva a régió német, romantikus nacionalista képzetével. Már magának a Szudéta-vidék (*Sudety*) elnevezésnek a háború utáni betiltása is jelezte,¹⁹ hogy cseh részről végérvényesen és visszavonhatatlanul megoldottnak tekintik az egész kérdést, és ezt támasztotta alá a csehszlovák kormányok későbbi politikája is, amely a térség maradéktalan birtokbavételére és új identitásának megszilárdítására irányult.

¹⁸ Kovařík 2018: 256–257.

¹⁹ Beneš–Kural (eds) 2002: 205. Egy újságcikkben néhány éve egy cseh hadtörténész is emlékeztetett arra, hogy ez a tiltás tulajdonképpen még mindig érvényben van, vagyis a Szudéta-vidéket – amely egyébként is csak „a náci ideológia kifinomult konstrukciója” volt – helyesen „cseh határvidéknek” kellene nevezni. Brezina 2019. https://www.idnes.cz/xman/styl/pohranici-sudety-nemci-cesi-vysidleni-vystehovani-historicka-krivda-nacionalismus-fasismus.A191031_112211_xman-styl_fro – utolsó letöltés: 2023. február 16.

Mindennek következtében a régió képe néhány évtized alatt valóban teljesen megváltozott: falvak sora tűnt el nyomtalanul, a tájat elhagyatott tanyák és pusztuló műemlékek – templomok, kastélyok, gyárak, fogadók, malmok stb. – tarkították, a városközpontokat elhanyagolták, helyenként pedig egész utcákat bontottak le „szanálás” ürügyén, hogy monumentális ipartelepek és szürke, személytelen lakótelepek épülhessenek, mint például Ústí nad Labemben. A terjeszkedő bányák krátereinek nyílt tájsebei fölött pedig lassan haldokoltak az Érchegeység erdői. Kivételt csak a frekventált turistaparadicsomok – például az Óriás-hegység (Krkonoše/Riesengebirge) vagy a Šumava (Böhmerwald) – és a csehszlovák néphadsereg által elzárt térségek képeztek, ahonnan ugyan szintén eltűntek a németek, de legalább az ipar hatása nem volt olyan destruktív. A szülőföldjükről távozottak makacs, már-már görcsös emlékezetével szemben az új „telepesek” közönyössége megkönnyítette a régió maximális hasznosítását. Ahogy arra Matěj Spurný is rámutatott egyik, Mostról írt tanulmányában: egy észak-csehországi múzeumigazgató már a hatvanas években megfogalmazta, hogy az új lakók többségének még nem szilárdult meg a viszonyulása a saját városához, nem igazán kapcsolódik annak épített emlékeihez, azok történelmi és műemléki értékével nincs is tisztában.²⁰ Mások ezt a jelenséget „Szudéta-vidéki hontalanságnak” nevezték, az immár ténylegesen is cseh határvidék új jellegét erre, illetve a múlttól való idegenkedésre, sőt elutasítására alapozták.²¹

Szerencsére azonban az utóbbi évtizedekben megfigyelhető egy határozottan pozitív irányú elmozdulás e tekintetben. A cseh–német megbékélés politikai és diplomáciai gesztusain²² túl a már említett művek (szakmunkák és filmek), a cseh és cseh–német közös civil, illetve szakmai kezdeményezések, Facebook-csoportok²³ gyarapodó sora arról tanúskodik, hogy egyre többen kezdenek érdeklődni a régió viharos múltja iránt, amelyet a korábbi leegyszerűsítő nemzeti narratíváknál árnyaltabban szeretnének megismerni, megérteni és őszintén feldolgozni. Glassheim maga is megemlíti ilyen revitalizációs projekteket (266–268). Ráadásul már több statisztikai mutatóból is mintha a „szudéta-átok” halványodására lehetne következtetni, a régió pedig kezd felzárkózni a belső területek mellé.²⁴

Glassheim könyvét olvasva nem lehet elhessegetni azokat a párhuzamokat, amelyek a Szudéta-vidéket más, ugyancsak hanyatttörtött sorsú közép- és

²⁰ Spurný 2015: 42.

²¹ Spurný 2015: 43.

²² Václav Havel emlékezetes, rendszerváltás utáni gesztusai után lásd például az 1997-ben megszületett cseh–német nyilatkozatot a kölcsönös kapcsolatokról és jövőbeli fejlesztésükről: <https://prag.diplo.de/cz-cs/themen/politik/seite-deutsch-tschechische-erklaerung-cz/1126730>. A közös projektekre lásd például: <https://www.fondbudoucnosti.cz/> – utolsó letöltések: 2023. február 16.

²³ Ugyanakkor az egyik, Szudéta-vidék témájú Facebook-csoportban megjelenő vélemények a nosztalgia és az érdeklődés megnyilvánulásain túl betekintést nyújtanak azokba az indulatokba is, amelyek még ma is övezik a régiót.

²⁴ Cyprich 2018. <https://www.seznampravny.cz/clanek/po-valce-odtud-vyhnali-nemce-existuji-sudety-i-dnes-data-o-zivote-milionu-lidi-v-cr-47354> – utolsó letöltés: 2023. február 16.

kelet-európai régiókkal rokonítják. Egy terület társadalmi viszonyainak tudatos és szisztematikus átalakítása, valamint a múlt ideológiailag meghatározott kezelése és egyoldalú lezárása máshol is ismerős lehet: ugyanez a sors várt a Lengyelországhoz és a Szovjetunióhoz került kelet-poroszországi, pomerániai és sziléziai területekre. Más szereplőkkel, de hasonló folyamatok játszódtak le Lengyelország egykori keleti tartományaiiban, továbbá Besszarábiában és Észak-Bukovinában, de magyar–szomszéd vonatkozásban – legalábbis részben – Erdélyben, a Vajdaságban, Szlovákiában és Kárpátalján is. Az amerikai történész és más szerzők által érzékenyen elemzett lélektani – a gyökértelenségre és a környezethez kötődő identitás gyengésére visszavezethető – jelenségek így más országokban is magyarázattal szolgálhatnak egyes problémákra. Jó eséllyel nemcsak a cseh, hanem a mai magyar, román, szlovák, lengyel stb. társadalom bizonyos mentális és erkölcsi zavarai mögött is meg lehet találni a 20. század katasztrófáit – a magyar esetben az I. világháború utáni trianoni menekültek megpróbáltatásait, a holokausztot, a németek egy részének a kitelepítését, majd a felső és középső osztályok, illetve a birtokos parasztság kismizmizését a II. világháború után, valamint a felelősségre vonás brutalitását (vagy ellenkezőleg: teljes elmulasztását).

De ami még a „történelem” valamiféle „bossújánál” is fontosabb: vajon képesek leszünk-e mindebből leszűrni a megfelelő tanulságot? Azaz meg tudjuk-e becsülni és védeni azt, ami (még) nem ment tönkre, nem tűnt el – a megmaradt népcsoportoktól a még meglévő műemlékekig és tájképig? Glassheim ugyanis pontosan megmutatja, hogy ez a saját érdekünk is lenne. Gondolatébresztő könyvből tisztán látszik, hogy milyen veszélyekkel jár, ha környezetünket korlátok és gátlások nélkül áldozzuk fel a modernizáció, a haladás, a haszon vagy az elképzelt nemzeti egység oltárán. Amire pedig az autoriter és demokratikus, államszocialista és kapitalista rendszerek egyaránt hajlamosak – igaz, talán nem egyforma mértékben. A természet rombolása – az erdők letarolása, a vizek és a levegő szennyezése –, továbbá épített örökségünk pusztítása szükségszerűen vezet fizikai és pszichikai egyensúlyunk megbomlásához. Egészségünk károsodása és identitásunk sérülése kéz a kézben halad, üzeni a szerző. Jó lenne ezt minél hamarabb tudatosítani.

Zahorán Csaba

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Beneš, Zdeněk – Kural, Václav (eds) 2002: *Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948*. Gallery, Praha.
- Boček, Jan – Cibulka, Jan 2016: Existují Sudety? Hranice jsou zřetelné i sedmdesát let po vysídlení Němců. *Interaktivni.rozhlas.cz*, <https://interaktivni.rozhlas.cz/sudety/> – utolsó letöltés: 2023. február 16.

- Brezina, Ivan 2019: Boj o „Sudety”: dědictví minulosti, které jen tak neodsuneme. *iDNES.cz*, https://www.idnes.cz/xman/styl/pohranici-sudety-nemci-cesi-vysidleni-vystehovani-historicka-krivda-nacionalismus-fasismus.A191031_112211_xman-styl_fro – utolsó letöltés: 2023. február 16.
- Cyprich, Pavel 2018: Po válce odtud vyhnali Němce. Existují Sudety i dnes? Data o životě milionů lidí v ČR. *Seznam Zprávy.cz* <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/po-valce-odtud-vyhнали-nemce-existuji-sudety-i-dnes-data-o-zivote-milionu-lidi-v-cr-47354> – utolsó letöltés: 2023. február 16.
- Čelovský, Bořivoj 1999: *Mnichovská dohoda 1938*. Nakladatelství Tilia, Šenov u Ostravy.
- Glassheim, Eagle 2006: Ethnic Cleansing, Communism, and Environmental Devastation in Czechoslovakia's Borderlands, 1945–1989. *Journal of Modern History* (78.) 1. 65–92. <https://doi.org/10.1086/499795>
- Glassheim, Eagle 2007: Most, the Town that Moved: Coal, Communists and the „Gypsy Question” in Post-War Czechoslovakia. *Environment and History* (13.) 4. 447–476. <https://doi.org/10.3197/096734007X243168>
- Glassheim, Eagle 2016: *Cleansing the Czechoslovak Borderlands: Migration, Environment, and Health in the Former Sudetenland*. Pittsburgh. <https://doi.org/10.2307/j.ctt1k3s998>
- Houžvička, Václav 2005: *Návraty sudetské otázky*. Karolinum, Praha.
- Kovařík, David 2018: Poválečné proměny českého pohraničí z pohledu amerického historika. *Soudobé Dějiny* (25.) 1–2. 256–257.
- Kreisslová, Sandra 2016: „Odsun” Němců v české vzpomínkové kultuře. *Národopisná revue* (26.) 4. 284–295.
- Kreisslová, Sandra – Jaroš, Václav 2017: Německá minulost českého pohraničí v historickém vědomí obyvatel Karlovarského kraje. *Historická sociologie* (9.) 2. 67–83. <https://doi.org/10.14712/23363525.2017.39>
- Lemberg, Hans – Franzen, Erik K. é. n.: *Elűzöttek. Hitler utolsó áldozatai*. Canissa, Budapest.
- Spurný, Matěj 2011: *Nejsou jako my: Česká společnost a menšina v pohraničí (1945–1960)*. Antikomplex, Praha.
- Spurný, Matěj 2015: Most do budoucnosti. Příběh města na severu Čech jako studie proměn socialistické modernity. *Soudobé dějiny* (22.) 1–2. 43. <https://doi.org/10.51134/sod.2015.002>
- Spurný, Matěj 2016: *Most do budoucnosti. Laboratoř socialistické modernity na severu Čech*. Karolinum, Praha. (Angol nyelven: Spurný, Matěj 2019: *Making the Most of Tomorrow: A North Bohemian Laboratory of Socialist Modernism*. Karolinum, Praha. <https://doi.org/10.2307/jj.3643611>)
- Staněk, Tomáš 1991: *Odsun Němců z Československa 1945–1947*. Academia, Praha.
- Tesař, Jan 2000: *Mnichovský komplex. Jeho příčiny a důsledky*. Prostor, Praha.
- Umlauf, Václav (ed.) 2011: *Střed Liberce v proměnách staletí*. Technická univerzita v Liberci, Liberec.
- Von Arburg, Adrian – Staněk, Tomáš (eds) 2010: *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951: Dokumenty z českých archivů I*. Zdeněk Susa, Středokluky.